jaarboek 2026

numaga

HISTORISCHE
VERENIGING
NUMAGA
—NIJMEGEN—

jaarboek 2026

numaga

GEWIJD AAN HEDEN EN VERLEDEN VAN NIJMEGEN EN OMGEVING

JAARGANG LXXIII – 2026

Inhoud

Henk Termeer: *Ten geleide* 7

Artikelen

Frank Haans: *Grotestraat 11, een huis met een rijke (bouw)historie* 11

Marlene van der Velden: *Grensstad van Gelre. De diplomatieke middelen van de stad Nijmegen tijdens de laatste jaren van de Gelderse Oorlogen (1528-1543)* 39

Vincent Hunink: *De toren met het goede zicht. De Belvedère-gedichten van Casparus Barlaeus* 59

Hylke Roodenburg: *Een met zorg ontworpen 'niemandsland'. De geschiedenis van het dubbele spoorwegviaduct in de Graafseweg* 81

Artikelen rondom de Tweede Wereldoorlog

Jan Brauer: *De val van commissaris Sebastiaan van der Mark. Zomer 1936: Gestapo-spionnen en true crime ín het Nijmeegse politiebureau* 101

Stijn Maas: *Hoe het Nijmeegse Jeugdstormlid Martha Waaldijk uiting gaf aan nazisme, 1940-1943* 115

Rob Wolf: *Pater Van Ruth en de Kolpinggezellen. Brieven uit de Arbeitseinsatz, 1942-1944* 133

Cas Voeten: *'Een soldaat is nu eenmaal geen lammetje'. De regulering van dansgelegenheden in Concertgebouw De Vereeniging, 1944-1946* 159

Joost Rosendaal: *Trouwen met de bevrijder. Nijmeegse oorlogsbruiden, 1945-1946* 173

Elmar van de Ree: *De Nijmeegse studentenzuivering 1945-1948, een 'onaangename taak'. De Adviescommissie van Beoordeling aan de R.K. Universiteit* 193

Archeologische noviteiten

Joris Habraken: *Op zoek naar twee verdwenen kastelen in Lent: De Stelt en Doornik* 217

Overige rubrieken

Ellen Fooij: *Schatgraven in het secretariearchief (1946-1984): parels uit het NSAN* 231

Paul Begheyn: *Een ooggetuigenverslag van de bevrijding van Nijmegen in en om het Canisiuscollege, september-oktober 1944* 237

Marle Zwietering: *De Nijmeegse kunstenaar Adriana van Houweninge* 241

Martijn Bakker: *Van zwart-wit naar een zwart gat? De paradox van de smartphone-revolutie* 253

Recensies

Bert Thissen: Willem van Berchen, *Gelderse Kroniek*, vertaald en toegelicht door Leo Nellissen en Louis Swinkels (2026) 257

Herman Simissen: Wilke D. Schram, *Schipbruggen 1600-1952. Tussen veerponten en vaste bruggen* (2025) 259

Vincent Hunink: Paul Thissen, Paul Klinkenberg, Peter Pouwels, Teun Theunissen, *De Sint Jansberg, ontwikkeling en teloorgang van 'een der schoonste landgoederen van ons Vaderland'* (2025) 261

Toon Bosch: Sylvester Hoogmoed, *Pontificaal Sociaal. Ien Dales 1931-1994* (2024) 263

Bibliografie

Léon Stapper: *Bibliografie betreffende de geschiedenis van Nijmegen over het jaar 2025* 267

Over de auteurs 276

Colofon 280

Afbeelding omslag: tinnen stadskan van Nijmegen, in 1574 gemaakt door Gerrit de Leeuw. Bij ontvangsten van voorname personen werd hieruit de erewijn geschonken (zie het artikel van Marlene van der Velden). Op het deksel een zittende leeuw die het wapen van de stad vasthoudt en op de buik van de kan eenzelfde wapenschild. Collectie Valkhof Museum, verworven met steun van de Vereniging Rembrandt, mede dankzij haar Eleonora Jeuken-Tesser Fonds, en een particuliere schenking.

De toren met het goede zicht

De Belvedère-gedichten van Casparus Barlaeus

Op een balustrade op het Valkhof herinnert een Latijnse spreuk aan het Romeinse verleden van de plaats. Het voor Nijmegenaren welbekende *hic stetit, hic frendens…* ('Hier stond hij, hier zag Claudius knarsetandend…') roept een beeld op van de Bataafse opstandeling Civilis, die voor de naderende Romeinse troepen moet wijken en de stad opgeeft. De regels maken deel uit van een lofdicht op de Belvedère door de grote Nederlandse geleerde en schrijver Constantijn Huygens (1596-1687). Hoe het gedicht is ontstaan, en vooral: hoe de verzen op het Valkhof zijn beland, is onlangs in *Numaga* besproken.[1]

In dezelfde periode zijn op de Belvedère nog meer Latijnse lofdichten geschreven. In deze bijdrage wil ik een cyclus van zes gedichten door de Amsterdamse dichter en geleerde Casper van Baerle (1584-1648), beter bekend onder zijn gelatiniseerde naam Casparus Barlaeus, nader bekijken. De gedichten waren op instigatie van Nijmegenaren vervaardigd, dus het is misschien niet misplaatst er in *Numaga* aandacht aan te besteden.

Hieronder volgen eerst de zes teksten,[2] elk gevolgd door een werkvertaling, die alleen is bedoeld om het Latijn beter te kunnen begrijpen, en een literaire vertaling.[3] Daarna bespreek ik het ontstaan van de gedichten en enkele latere sporen ervan.

IN BELVIDERAM
sive
amoenissimi prospectus domum ab amplissimo et illustri Neomagensium senatu in moeniorum acroterio extructam.

Op de Belvedère of het huis met het allerfraaiste uitzicht, door de zeer verheven en doorluchtige Raad van Nijmegen opgericht op de top van zijn muren.

I

Vidimus infractos Hispano milite vallos,
  vidimus aggeribus moenia tuta suis
et circumductis tot propugnacula fossis,
  qualia vel Mavors extimuisse queat,
qualia Titanum possint sprevisse furores
  et formidantes asseruisse Ioves.

1 Zie VINCENT HUNINK, 'Knarsetanden op het Valkhof, de geschiedenis van "hic stetit, hic frendens"', in: *Jaarboek Numaga* 72 (2025), p. 10-33.

2 De Latijnse teksten volgen in principe de enige gedrukte uitgave ervan: MR. J. VAN SOMEREN, *Uytspanning der vernuften bestaende in geestelijcke en wereltlijcke poësy*, Nijmegen 1660 en Gorinchem 1686 (2e dr.), p. 265-271. Zie over die uitgave ook verderop in dit artikel, noot 30. Beide uitgaven zijn online te vinden via https://books.google.com (de 2e druk ook via https://archive.org), > zoek op 'Van Someren uyt-spanning' (voor alle URL's in dit artikel geldt: geraadpleegd in december 2025). Opmaak en interpunctie, inclusief hoofdlettergebruik, zijn aangepast aan moderne normen. De spelling is op enkele plaatsen hersteld op basis van Barlaeus' autograaf (zie noot 4).

3 De tweevoudige vertalingen zijn voor deze bijdrage nieuw gemaakt. Bij de literaire vertalingen van de gedichten I en III-VI worden voor elke twee Latijnse verzen drie korte Nederlandse regels (in jambische vijfvoeters) gebruikt. Gedicht II kent een afwijkend metrum. Om die variatie ook in de vertaling te laten uitkomen is daar gekozen voor een iets afwijkende vorm, te weten jambische viervoeters, geordend in strofen van zes regels.

Joachim von Sandrart, Portret van Caspar Barlaeus, tekening, 1637-1643. Bron: Rijksmuseum, objectnr. RP-T-1885-A-480.

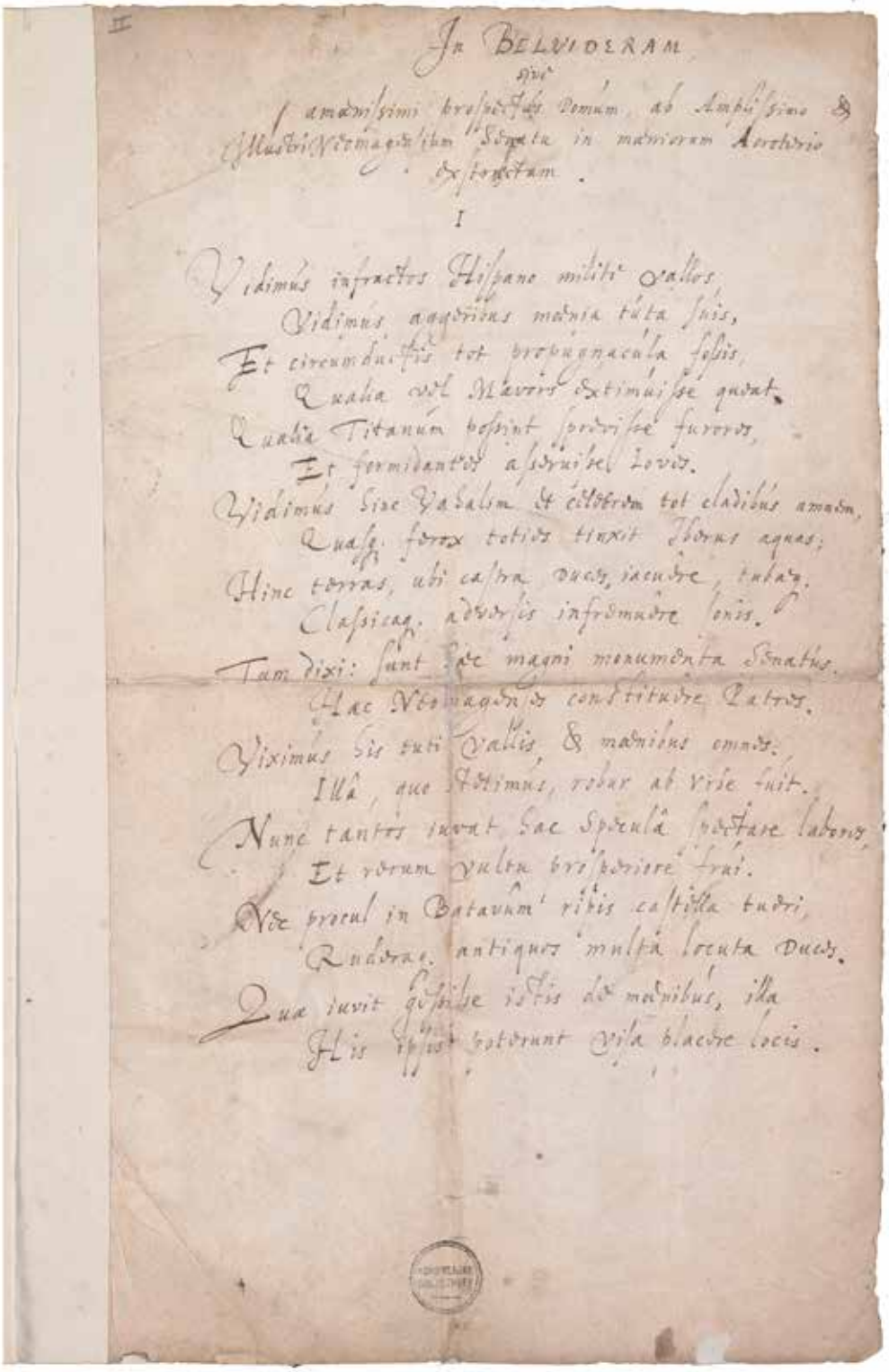

II

In BELVIDERAM
sive
amœnissimi prospectus Domum, ab Amplissimo &
Illustri Neomagensium Senatu in mœniorum Aeroterio
exstructam.

I

Vidimus infractos Hispano militi vallos,
Vidimus aggeribus mœnia tuta suis,
Et circumductis tot propugnacula fossis,
Qualia vel Mavors extimuisse queat.
Qualia Titanum possint sprevisse furores,
Et formidantes asseruisse Loves.
Vidimus hinc Vahalim et celebrem tot cladibus amnem,
Quasq. ferox toties tinxit Iberus aquas;
Hinc terras, ubi castra Duces, iacuere, tubaeq.
Classicaq. adversis infremuere sonis.
Tum dixi: sunt hæc magni monumenta Senatus,
Hac Neomagenses constituere Patres.
Viximus his tuti vallis, & mœnibus omnes:
Illâ, quo stetimus, robur ab urbe fuit.
Nunc tantos iuvat hac speculâ spectare labores,
Et rerum vultu prosperiore frui.
Nec procul in Batavum ripis castella tueri,
Ruderaq. antiquos multa locuta Duces.
Quæ iuvit gessisse istis de mœnibus, illa
His ipsis poterunt visa placere locis.

Autograaf van Caspar Barlaeus met de tekst van gedicht 1. Bron: Koninklijke Bibliotheek, nr. 72 D 20 42.

Vidimus hinc Vahalim et celebrem tot cladibus amnem
quasque ferox toties tinxit Iberus aquas,
hinc terras, ubi castra duces iacuere tubaeque
classicaque adversis infremuere sonis.
Tum dixi: 'Sunt haec magni monumenta Senatus,
haec Neomagenses constituere Patres.
Viximus his tuti vallis et moenibus omnes.
Illa, quo stetimus, robur ab urbe fuit.
Nunc tantos iuvat hac specula spectare labores
et rerum vultu prosperiore frui,
nec procul in Batavum ripis castella tueri
ruderaque antiquos multa locuta duces.
Quae iuvit gessisse istis de moenibus, illa
his ipsis poterunt visa placere locis.'

We zagen de door Spaanse soldaten doorgebroken verschansing, we zagen de muren, die veilig waren door eigen wallen, en zoveel bolwerken met grachten eromheen getrokken: zodanig dat zelfs Mars ze kan hebben gevreesd, zodanig dat ze in staat waren de razernij van Titanen te versmaden en angstige Oppergoden veilig te stellen.

We zagen vanhier de Waal, de door zovele nederlagen vermaarde rivier, de wateren dewelke de woeste Spanjaard zo veelvuldig (rood) heeft doen kleuren; (en) vanhier (zagen we) de landen, waar het legerkamp en de generaals lagen, en de krijgshoorns en trompetten schalden met vijandige geluiden.

Toen sprak ik: 'Dit zijn de monumenten van het grote stadsbestuur, dit is waartoe de Nijmeegse bestuurders hebben besloten. Door deze verschansing en muren hebben wij allen veilig geleefd. Waar wij staan, dat is de kracht geweest van die stad.

Nu behaagt het om vanaf dit uitkijkpunt die zo grote werken te bezien, en te genieten van een welvarender aanblik der dingen, en niet veraf op de oevers van de Bataven forten te aanschouwen en tal van ruïnes die spreken van aloude generaals. De dingen waarvan het prettig was ze vanaf deze muren te hebben gedaan, die zullen nu op diezelfde plaatsen zichtbaar zijn en behagen.'

We zagen hier de schans door Spaans geweld
doorbroken, ja, wij zagen hier de muren
goed beveiligd door hun eigen wallen,

tal van bastions met flinke greppels
daaromheen gegraven, zo geducht
dat zelfs de oorlogsgod ze vrezen zou:

Titanen-razernij? Die deed ze niets,
en als de oppergod zich angstig bij hen
meldde boden zij hem veiligheid.

We zagen ook vanhier de Waal, de stroom
van zoveel rampen, 't water dat zo dikwijls
door de woeste Spanjaard rood verkleurde,

en vanhier het land van 't legerkamp,
de generaals, de hoorns, waar hoog en hard
des vijands grimmig krijgssignaal weerklonk.

Toen sprak ik: 'Kijk, dit zijn de monumenten
van de grote stadsraad, dit is nu
waar Nijmegens bestuur toe heeft besloten.

Allen leefden wij in veiligheid
door deze schans en muren. Waar wij staan,
dat is de kracht geweest van deze stad.

Maar nu? Nu willen wij op deze uitkijk
naar die grote werken kijken en
genieten: alles ziet er beter uit!

Zie, daarginds, die forten op de oevers
aan Bataafse zijde, die ruïnes
reppend nog van oude generaals!

't Was ooit mooi vanaf de muren hier
te strijden. Voortaan blijft die oude tijd ook
zichtbaar, als een bron van waar genoegen.'

II

Cives vetusti, prisca gens Quiritium[4]
mixtaeque Catthis Romuli propagines,
spectate vestri fulgidum decus soli
urbisque culmen, sive gloriae placet
hoc intueri celsius fastigium,
seu civitatis montibus surgens latus.
His Roma ripis militavit, hic suis
aquilae[5] triumphis claruere, hic horridus
bibit Sicamber inque nodos[6] verticem
crinesque torsit. Hic palatium sibi
fecere reges, ius dedere Caroli
Pudensque divis consecratus manibus.
Nortmannus ista sede saeviit furens
vultumque tectis pristinum trux abstulit

4 De gedrukte tekst (Van Someren, *Uytspanning*) leest *Quiritum*. Dat past echter niet in het metrische schema: er ontbreekt een lettergreep. Van Barlaeus' verzen bestaat een autograaf (een door de auteur zelf handgeschreven tekst), die wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag (kb 72 d 20 nr. 42; zie ook verderop in deze bijdrage, p. 75-78). Die versie heeft de correcte lezing *Quiritium*.

5 De vorm *aquila* in de gedrukte editie is een evidente zetfout, gezien de meervoudsvorm *claruere*. Overigens zijn in de genoemde editie woorden op -a en op -ae soms moeilijk van elkaar te onderscheiden. De autograaf (zie noot 4) leest duidelijk *aquilae*.

6 Opnieuw biedt Van Someren (*Uytspanning*) een onjuiste lezing, namelijk *nodus*. Dat is een nominatief-vorm, die hier niet mogelijk is; een accusatief, zoals in de autograaf, is nodig. Merkwaardig is dat de drie fouten tegen het Latijn in dit gedicht niet zijn gezien in 1660 en evenmin zijn gecorrigeerd in de herdruk van 1686.

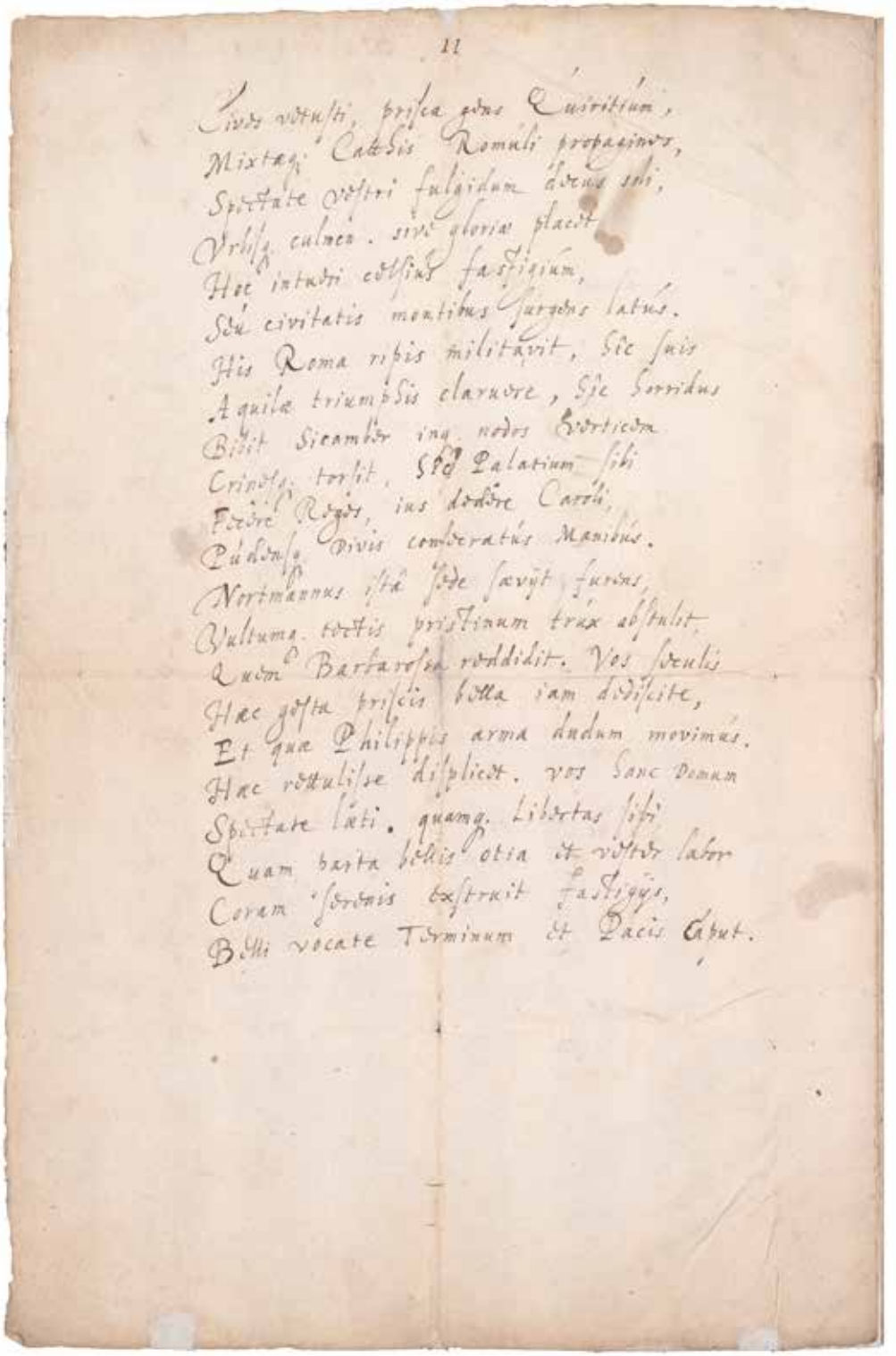

Autograaf van Caspar Barlaeus met de tekst van gedicht 11. Bron: Koninklijke Bibliotheek, nr. 72 D 20 42.

quem Barbarossa reddidit. Vos seculis
haec gesta priscis bella iam dediscite
et quae Philippis arma dudum movimus.
Haec rettulisse displicet. Vos hanc domum
spectate laeti. Quamque Libertas sibi,
quam parta bellis otia et vester labor
coram serenis extruit fastigiis,
belli vocate terminum et pacis caput.

Gij, oude burgers, eerbiedwaardig volk der Quiriten, en met de Chatti vermengde spruiten van Romulus: aanschouwt het stralend sieraad van uw land en het hoogste punt van de stad, of het u nu bevalt om dit hogere toppunt van roem te bezien of de zijde van de stad die op de bergen verrijst.

Op deze oevers heeft Rome krijgsdienst verricht, hier zijn haar adelaars door eigen triomfen beroemd geworden, hier dronk de ruwe Sicamber-man en bond zijn kruin en haren tot knopen. Hier bouwden koningen zich een paleis, spraken Karels recht en is Pudens aan de goddelijke schimmen toegewijd. De Noormannen zijn op deze plek te keer gegaan en hebben grimmig de gebouwen hun aanblik ontnomen, die Barbarossa heeft hersteld.

Deze in aloude eeuwen gevoerde oorlogen moet u nu vergeten, en de strijd die wij nu al lange tijd met Filipsen voeren. Het mishaagt mij dit verteld te hebben.

Kijkt u verheugd naar dit huis. En wat Vrijheid voor zichzelf heeft opgetrokken, en wat de door oorlogen verworven vrije tijd en uw harde werk openlijk op serene hoogten (hebben opgetrokken), noemt u dat het eindpunt van oorlog en de start van vrede.

U, oude burgerij die afstamt
van Germanen en Romeinen,
zie het sieraad van uw land
alsook het toppunt van uw stad:
dit roemrijk en subliem gebouw
of 't stadsdeel op de heuvelrug.

Op deze oevers lagen ooit
Romeinse troepen, hier vergaarden
adelaars triomfen, hier ook
leste ruig Germanenvolk
zijn dorst, met kruin en lange haren
opgebonden tot een knot.

Hier bouwden vorsten een paleis,
hier spraken *Karels* recht, hier werd
ook Pudens plechtig bijgezet.
De Noorman ging hier woest tekeer
en richtte grote schade aan
die Barbarossa heeft hersteld.

Vergeet nu liever alle krijg
van vroeger eeuwen, en de strijd
die wij zo lang al voeren tegen
koningen die Filips heten.
Daarvan kan ik beter zwijgen.
Kijkt u monter naar dit huis:

Gezicht op de Belvedère en de Waal, tekening met signatuur GL, ca. 1830-1840. Bron: Valkhof Museum, objectnr. C.XV.C.48b.

de Vrijheid heeft het opgebouwd,
en ook de rust die u met strijd
verwierf en ook uw harde werk.
Het torent boven alles uit!
En geeft u het een nieuwe titel:
'Eindpunt oorlog, Kop van vrede'.

III

Adspicis hanc, hostis, speculam. Te conspicit illa
quamque vides alto vertice pulchra situ est.
Ni caveas, peramoena licet videatur et insons,
mox tibi non dubiae nuntia mortis erit.

Vijand, u ziet deze uitkijk. Zij ziet u. En wat u ziet heeft een hoge top en is fraai van ligging. Maar als u niet oppast zal zij voor u, al lijkt ze ook heel prachtig en onschuldig, weldra bode zijn van een wisse dood.

U ziet de uitkijk, vijand, maar zij ziet
ook u! En ja, zij is hier welgelegen
met een top die in de hoogte prijkt,

maar past u op: ze lijkt bijzonder fraai
en heel onschuldig maar ze wordt voor u
gezwind tot bode van uw wisse dood.

IV

Illa *boni visus* domus est. Vos credite, cives.
At livor *visus* hanc ait esse *mali*.

Dit is het huis met het goede uitzicht. *Gij, burgers, gelooft dit. Maar de afgunst zegt dat zij het huis* met het kwade uitzicht *is.*

Dit is de toren *met het goede zicht*:[7]
geloof dit, beste burgers, maar gerust.
Alleen de afgunst noemt het *zicht* hier *slecht*.

V

Quisquis in hac, hospes, specula sublimior extas:
dic animi, dic hanc corporis esse viam.

7 In de autograaf zijn de woorden *boni visus* en *visus…mali* onderstreept. In de linker marge staat, eveneens onderstreept, als uitleg: *Belvidere*.

Al wie, gast, hier heel hoogverheven staat op deze uitkijk, zeg dat dit de weg is van de ziel en van het lichaam.

Staat u dan, bezoeker, in de hoogte
op dit uitkijkpunt, zeg dan: 'Alhier
stijgt niet alleen het lichaam, ook de ziel.'

VI

Hic ubi Gradivus specula stetit acer in arcta
stat nova, sed forma splendidiore placens.
Una voluptatis domus est, domus altera Martis,
una sibi noctes vendicat, una diem.
Una metus specula est et civibus excubat, una
optima diffusae gaudia lucis amat.
Utque prior letho patuit, patet altera laetis,
una paludatis se vovet, una togis.

Hier, waar Gradivus fel in de krappe uitkijk stond, staat een nieuwe (uitkijk), maar een die met een veel stralendere vorm bevalt. Eén is een huis van genoegen, één een huis van Mars; één eist de nachten op, één de dag. Eén is een uitkijk van angst en waakt over de burgers, één houdt van de beste vreugden van het wijdverspreide licht. En zoals de eerste open stond voor de dood, staat de andere open voor blije dingen, en wijdt zich er één aan mensen gekleed in militair tenue, en één aan toga's.

Hier, waar felle Mars ooit in een krappe
uitkijkpost op wacht stond, staat iets nieuws,
iets wat veel mooier en heel aardig is.

Het ene huis is van plezier, het andere
is een huis van strijd; het ene eist
de nachten op, het andere de dag.

Het ene is een uitkijkpost van angst
waar over burgers wordt gewaakt, het andere
mint de vreugden van het heerlijk licht.

Hier alles in het teken van de dood,
daar levensblijheid. Twee domeinen: een
van uniformen, een van burgerdracht.

Analyse

De zes gedichten op de Nijmeegse Belvedère van Barlaeus verschillen onderling in lengte en inhoud. De eerste twee zijn relatief lang, respectievelijk 20 en 22 regels. Dat is maar net iets minder lang dan het beroemde gedicht van Huygens, dat 24 regels kent. De gedichten IV en V tellen elk slechts twee regels, en zijn omringd door de iets langere gedichten III en VI, met vier respectievelijk zes regels. De gedichten vertonen ook eenheid in vorm: Barlaeus kiest vrijwel steeds voor het dactylische distichon, een combinatie van een hexameter en een pentameter. Alleen gedicht II wijkt af van dit metrische patroon: het is geschreven in jambische zesvoeters (*Cívés vetústi, prísca géns Quirítiúm*).

Inhoudelijk horen de gedichten I, II en VI bij elkaar, doordat ze terugblikken op de geschiedenis van de locatie en het gebruik van de Belvedère. De nummers III, IV en V vormen retorische stijloefeningen rondom een enkele puntige gedachte.

Zo vormt de reeks van zes zowel in vorm als in inhoud een afwisselend geheel met een enigszins cyclische grondstructuur. Met andere woorden, er is door de dichter duidelijk over nagedacht.

Het eerste gedicht biedt een daverende opening met een ambitieus opgezette terugblik naar de geschiedenis van de locatie. Barlaeus begint niet bij de chronologisch voor de hand liggende Romeinen, maar beperkt zich tot de meer recente tijd, de Tachtigjarige Oorlog met Spanje. De locatie doet op allerlei manieren nog denken aan belegeringen van de stad door de Spanjaarden.[8] Een kleine reeks antieke namen (Mavors, Titanes, Jupiter) wekt intussen ook associaties met het oude, klassieke verleden.

Precies op de helft van het gedicht is er een omslag en neemt een ik-persoon, laten we zeggen een afsplitsing van de dichter, het woord.[9] Vervolgens beschrijft hij de huidige tijd, waarin de uitkijkpost zijn militaire functie van vroeger heeft afgelegd en alleen nog het genoegen van de burgers dient. Op het einde is er nog een verwijzing naar 'Bataven',[10] maar dat zijn dan vermoedelijk eerder de zeventiende-eeuwse Hollandse tijdgenoten dan de Germaanse stam uit de Romeinse tijd.

De slotzin klinkt op het eerste gezicht wat raadselachtig. Op welke manier worden de gebeurtenissen van weleer voortaan zichtbaar op de locatie van de toren? Barlaeus' Latijnse teksten zouden uiteindelijk in een fraaie kopie in de Belvedère worden aangebracht, samen met teksten van anderen.[11] Blijkbaar wist de dichter al op voorhand, tijdens het maken van de gedichten, van dit plan. De slotregels verwijzen zodoende vooral naar het gedicht zelf.

Het tweede gedicht doet in ambities niet onder voor het eerste. De burgers van de stad Nijmegen worden meteen al aangeduid met een plechtig oud woord, dat eigenlijk alleen in gebruik is voor de burgers van het oude Rome: *Quirites*. De Nijmegenaren worden direct erna ge-

8 Merkwaardig is dat vooral sprake is van tegenslagen voor Nijmegen: in r.1 zijn troepen door de schans heengedrongen (maar nog niet over de wal geraakt) en in r.7 is er de herinnering aan de Waal die rood kleurde door bloed. Het is overigens niet onmogelijk om dit laatste zo te lezen dat de Spanjaarden in de Waal geen bloed vergoten, maar zelf hun bloed verloren. De *clades* ('rampen, nederlagen') zouden in dat geval Spaanse verliezen aanduiden.

9 Het is niet evident tot waar deze directe rede loopt. De autograaf en de gedrukte versie in Van Someren (*Uytspanning*) gebruiken geen aanhalingstekens, zodat de bedoeling van de dichter niet meteen is vast te stellen. Gezien het gebruik van de eerste persoon enkelvoud en meervoud omvat de directe rede in ieder geval de eerste vier regels vanaf *tum dixi*. Maar inhoudelijk biedt de tweede helft zo'n duidelijke samenhang dat ik de directe rede laat doorlopen tot het einde.

10 De 'forten' en de 'ruïnes' verwijzen naar in de zeventiende eeuw kennelijk nog zichtbare resten van gebouwen langs de Waal.

11 Vgl. Hunink, *Knarsetanden*, p. 26 en verderop in dit artikel, p. 74.

12 Het Latijn spreekt over *Chatti*. Dat is een geleerde toespeling op de herkomst van de Bataven. Volgens Tacitus, *Germanen* 29 vormden de Bataven een afsplitsing van de Chatten, die vervolgens van de Romeinen een woongebied kregen toegewezen in de Betuwe.

13 De Latijnse tekst heeft als naam *Sicamber*. Dat verwijst naar de Sugambri, een Germaanse stam uit het niet door Rome bezette gebied tussen Rijn en Lippe. Ze worden een paar maal genoemd bij Caesar (bijvoorbeeld *Oorlog in Gallië* 4,16). Barlaeus' verzen bevatten daarnaast een geleerde intertekstuele verwijzing naar de vijfde-eeuwse dichter

identificeerd als nakomelingen van Germanen[12] en Romeinen: zuivere Romeinen zijn ze overigens zeker niet. Interessant is dat de blik van de lezer twee kanten op wordt geleid: we kijken naar de toren ofwel naar het gedeelte van de stad op de nabijgelegen heuvels, dus op de stuwwal. We staan dus in gedachten niet op de toren zelf, maar wellicht ergens in de buurt ervan, bijvoorbeeld op het Valkhof.

Met zevenmijlslaarzen loopt de dichter door de geschiedenis heen: Rome, Germanen,[13] de bouw van de palts, Karel de Grote,[14] Pudens. Eh... Pudens? Dat is geen wereldberoemde veldheer of vorst, maar lokaal niettemin een bekende naam. Het betreft Julius Pudens, een Romeinse veteraan van het Tiende Legioen, van wie de antieke grafsteen tot 1670 was hergebruikt in de muren van de Sint-Nicolaaskapel op het Valkhof.[15] De naam van Pudens doorbreekt de eenduidige chronologische lijn, die vervolgens verdergaat met de Noormannen en keizer Barbarossa (1122-1190).

In de laatste zeven en een halve regel vindt opnieuw een omslag plaats: nee, zegt de dichter, al die oorlogsgeschiedenis kan beter worden vergeten. Dat is een wat plagerige uitspraak nadat hij de lezer eerst veertien regels met oorlogen heeft geconfronteerd. En ook de lange, slepende oorlog tegen verschillende Spaanse koningen Filips[16] is volgens de dichter geen aangenaam thema. Bedoeld is uiteraard de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648), die in de periode dat het gedicht ontstaat bijna ten einde is. In plaats van met oorlog moet de Belvedère worden verbonden met het idee van vrede.

Wie de beide eerste gedichten overziet constateert dat ze elkaar aanvullen en op hetzelfde literair hoge niveau zitten. Waarom Barlaeus in gedicht twee koos voor de afwijkende metrische vorm van de jambische senarius (zesvoeter) is moeilijk te verklaren. Die versvorm hoort traditioneel thuis in het drama, de tragedie en de komedie, maar dat lijkt hier als verklaring niet afdoende. Misschien streefde hij eenvoudig naar afwisseling in de vorm.

De beide eerste gedichten vormen geen onverbiddelijk hoogtepunt in de Latijnse poëzie, maar ze zijn met zorg, aandacht en vakmanschap geschreven en het ligt voor de hand dat ze in Nijmegen dankbaar en enthousiast zijn ontvangen.

Of dat laatste ook geldt voor de vier kortere gedichten lijkt minder duidelijk. Gedicht III, prettig kort in maar vier regels na de twee langere stukken, biedt inhoudelijk weinig meer dan een retorisch uitgewerkte dreiging aan het adres van een niet meer aanwezige vijand (het vorige gedicht was juist geëindigd met vrede). Vijand ziet toren, maar toren ziet ook vijand en dat kan hem snel duur komen te staan.

Gedicht IV beperkt zich tot een tweeregelige woordspeling over de naam *Belvedere*, Italiaans voor 'goed zien, goed zicht', die blijkbaar ook kon worden verbasterd tot *Malvedere*. Van wie de genoemde afgunst pre-

Sidonius Apollinaris: *sic ripae duplicis tumore fracto / detonsus Vahalim bibat Sygamber*, 'zo moge, nadat de opstand op beide oevers is gebroken, de kaalgeschoren Sycamber Waal(water) drinken' (*Carmina* 13,30-31). In zijn *Nijmeegse oudheden* uit 1678 zou Johannes Smetius uitvoerig ingaan op de haardracht van de Sicambers. Zie Johannes Smetius, *Nijmeegse oudheden, antiquitates Noviomagenses*, vertaling door Leo Nellissen, Tilburg 2004, p. 50-51.

14 De tekst heeft het speels over 'Karels', in het meervoud. Wellicht verwijst dat ook naar Karel de Stoute (1433-1477) of Karel V (1500-1558). Het kan ook gaan om een poëtisch meervoud ter vervanging van een enkelvoud.

15 Gedurende eeuwen is aangenomen dat *Julius* verwees naar Julius Caesar, en dus dat deze het gebouw had laten oprichten; zie Louis Swinkels, 'Wie was de bouwer van de eerste burcht? Denken over de vroegste geschiedenis van het Valkhof in de twaalfde tot negentiende eeuw', in: Hettie Peterse, Dolly Verhoeven e.a. (red.), *Het Valkhof, 2000 jaar geschiedenis*, Nijmegen 2014, p. 174-189, vooral p. 176-181, inclusief bespreking van de grafsteen van Pudens. Het is opmerkelijk dat Barlaeus blijkbaar al de correcte identificatie van Pudens aanhoudt. De grafsteen bevindt zich tegenwoordig in het Nijmeegse Valkhof Museum, object nummer BA.IV.4. Voor een beschrijving met tekst en vertaling zie: https://valkhofmuseum.nl/nl/verdieping/collectie/archeologie/grafsteen-met-resten-van-een-reliefvoorstelling en https://www.collectiegelderland.nl (> zoek op 'Pudens'). Voorts: Robin Hoeks, 'De Valkhofkapel – De Sint-Nicolaaskapel in Nijmegen, van 'heidensche capel' tot erfgoed', op *Historiek.net*: https://historiek.net/de-sint-nicolaaskapel-in-nijmegen/66284/.

cies uitging is onduidelijk. Gedicht v slaat een wat meer serieuze toon aan, met de vrome gedachte dat wie in de toren omhooggaat niet alleen zijn lichaam laat opklimmen, maar ook zijn ziel. Het is eigenlijk niet meer dan de korte verwoording van het idee dat de toren reikt tot in de hemel.

Gedicht vi rondt de cyclus thematisch af met opnieuw een blik terug naar het verleden. Het grondidee is dat de toren oorspronkelijk een militair doel had, maar nu, in het zeventiende-eeuwse Nijmegen, een nieuwe functie heeft gekregen als oord van plezier en ontspanning. In het Latijn wordt dit echter niet glashelder verwoord: daarin lijkt steeds sprake van twee verschillende huizen, terwijl het in werkelijkheid ging om een en hetzelfde gebouw met twee uiteenlopende functies. Via zes paren van eenvoudige tegenstellingen worden beide met elkaar vergeleken. Na het inhoudelijk sterke begin van de gedichten i en ii komt het toch wat magere gedicht vi niet over als de *grande finale* die je als lezer misschien zou verwachten, maar het biedt wel een afronding van de reeks.

Naar Nijmegen

Barlaeus zond zijn Belvedère-cyclus op 20 november 1646 naar Nijmegen. Zijn eveneens in het Latijn gestelde begeleidende brief van die datum aan de Nijmeegse schepen Arnold Jordaen Rampers is bewaard gebleven.[17] In vertaling luidt de brief als volgt:

Tijdens een recent bezoek aan Nijmegen was ik zeer getroffen door de aanblik van uw stad, die ik nooit eerder had gezien. Ze is eerbiedwaardig vanwege haar oudheid en haar oorlogsroem en de getuigen van beide: ruïnes en enorm dreigende muren. Ik ben u dank verschuldigd omdat u mij hebt rondgeleid en mij dingen hebt getoond die ik niet kende en die bijzonder interessant waren. (Wilt u namens mij alstublieft ook de groeten doen aan de weledele Smetius? Hij is iemand die vanwege zijn eruditie alle respect verdient, niet minder dan deugd en eruditie op zichzelf.)

Daarna hebt u mij meegevoerd tot bovenop uw muren, waar het stadbestuur, naar uw zeggen, een uitkijkpunt plande. Dat kan natuurlijk alleen maar iets heel moois worden. Toch had ik zin om in verzen eens flink los te gaan op de nog afwezige. Ik wist namelijk dat u dit graag wilde en ook in alle ernst aan mij vroeg.

Hierbij treft u dan epigrammen met verschillende inhoud. Vindt u ze mooi, deelt u ze dan met vrienden; en zo niet, gooit u ze dan maar in de Waal. Dan kunnen de Najaden ze lezen, of kan de vijand de drijvende papieren opvissen. Komen ze bij Najaden, dan ben ik voortaan een amfibisch dichter met bekendheid te land en te water. En bij de vijand? Dan zal die lezen hoezeer ik hem[18] *meer begunstig dan hen. En terecht! Gegroet. Amsterdam, 20 november 1646.*

16 De naam verwijst naar de voor de oorlog relevante Spaanse koningen Filips ii (1527-1598), Filips iii (1578-1621) en Filips iv (1605-1665).

17 Latijnse tekst: *Casparis Barlaei … Epistolarum liber, pars prior,* Amsterdam 1667, p. 946. Digitale versie: *Briefwisseling van Caspar Barlaeus (1584-1648)*. Naar de editie van Geeraerd Brandt, Amsterdam 1667, Petit 102. Uitgegeven door Marjolein van Zuylen, Red. dr. A.J.E. Harmsen, Universiteit Leiden; https://www.let.leidenuniv.nl/Dutch/Latijn/Barlaeus-Epistolae.html#495. Digitale tekst ook via https://ckcc.huygens.knaw.nl/epistolarium/ > zoek op 'Najades'.

18 De Latijnse tekst luidt: *leget, quam plus faverim, quam ipsis et merito*. 'Hem' is in de vertaling aangevuld. Dit laat echter de slotwoorden 'En terecht!' onverklaard. De tekst zou helderder worden met een kleine verbetering: *leget, cui plus faverim quam ipsis et merito*, 'dan zal die lezen wie/wat ik meer begunstig dan hen'. De verwijzing zou dan zijn naar de Belvedère of de stad Nijmegen.

19 Dit bezoek vond plaats in de zomer van 1646, blijkens een brief van Barlaeus aan Huygens van 27 september 1646. In vertaling: *'Tijdens een tocht gedurende de Hondsdagen-vakantie bezocht ik Amersfoort, en de niet eerder bezochte steden Deventer, Arnhem, Zutphen en Nijmegen. […] Te Nijmegen bewonderde ik de ruïnes van het Valkhof en de sporen van de oude tijd, doorbroken werken en enorme dreigingen van muren. Ook heb ik oude Romeinse voorwerpen in handen gehad bij mijnheer Smetius. Maar het meest verbaasd was ik over de diepe greppels van de stad, waar geen water meer in stond.'* Latijnse tekst in *De briefwisseling van Constantijn Huygens (1608-1687)* uitgegeven door Dr. J.A. Worp, vierde deel 1644-1649,

Uit de brief blijkt duidelijk dat Barlaeus kort tevoren een bezoek heeft gebracht aan Nijmegen,[19] en daar door schepen Rampers en Johannes Smetius is rondgeleid, onder meer naar de locatie van de Belvedère. Vreemd genoeg gaat hij ervan uit dat het uitkijkpunt er nog helemaal niet is, getuige zijn verwijzing naar 'de nog afwezige' (*absentem*). Dat de bestaande en wel degelijk aanwezige wachttoren tot uitkijkpunt zou worden omgebouwd is blijkbaar niet geheel tot hem doorgedrongen, of de beide heren hebben dit tijdens zijn bezoek aan Nijmegen onvoldoende helder uitgelegd. Dit misverstand verklaart mogelijk de vreemde tekst van gedicht VI, waar sprake lijkt van twee verschillende huizen.

In ieder geval schrijft Barlaeus dat hij tijdens die rondleiding, of kort erna, een verzoek van Rampers heeft gekregen om een passend gedicht op de Belvedère te maken. Zijn cyclus is dus niet ontstaan door spontane inspiratie, zoals Huygens die iets later zou claimen voor zijn *hic stetit…*-gedicht, maar vormt een verzoeknummer. Of het echt een serieus verzoek was lijkt overigens geen uitgemaakte zaak. Misschien had de schepen tijdens de plezierige wandeling schertsend opgemerkt dat de Belvedère een prachtig thema voor een lofdicht zou kunnen opleveren.[20]

Hoe was de relatie van schepen Rampers met de beroemde geleerde en dichter uit het verre Amsterdam? Daarnaar is het gissen. Over Rampers is weinig meer bekend dan dat hij rond 1602 werd geboren, schepen in Nijmegen was en later ook financieel bestuurder van het Nijmeegse kwartier van het hertogdom Gelre, en een graf kreeg in de Stevenskerk.[21] In de uitgegeven correspondentie van Barlaeus komt geen andere brief aan of van Rampers voor. Wellicht kenden de mannen elkaar van vroeger, of het klikte tussen hen domweg meteen goed bij de ontmoeting in Nijmegen. De speelse en zelfs plagerige toon van de brief[22] suggereert dat de verhoudingen tussen beiden minstens in 1646 uitstekend waren. Barlaeus' opmerking dat de verzen gerust in de Waal gegooid moeten worden als ze niet bevallen is uiteraard niet serieus,[23] maar een stukje valse bescheidenheid.

Later tijd

Na ontvangst van de zending uit Amsterdam zal schepen Rampers die vermoedelijk direct hebben gedeeld met Johannes Smetius, met wie hij Barlaeus in de stad had rondgeleid. In een brief van 27 december 1646 spreekt Smetius erover tegen Constantijn Huygens. De brief is bedoeld als begeleidend schrijven bij een aantal Latijnse gedichten over de Nijmeegse Belvedère dat hij aan Huygens stuurt, kennelijk op diens verzoek of op afspraak. Vermoedelijk hadden beiden tevoren persoonlijk of schriftelijk contact gehad over Latijnse gedichten op de Belvedère. Het door Smetius gestuurde pakket omvat onder meer twee teksten van hemzelf en de cyclus van Barlaeus:

's-Gravenhage 1915, p. 353-354; online via https://resources.huygens.knaw.nl/briefwisselingconstantijnhuygens/brief/nr/4461; digitale tekst ook via https://ckcc.huygens.knaw.nl/epistolarium/ > zoek 'Falcoviae'. Het bezoek aan de eerstgenoemde stad, Amersfoort, vond plaats vanaf 21 augustus; zie Dr. J.A. Worp, 'Caspar van Baerle VI, laatste levensjaren (1644-1648)', in: *Oud-Holland* 7 (1889), p. 89-128, vooral p. 96 (onder verwijzing naar een brief van Barlaeus aan P.C. Hooft).

20 Hoe dan ook is bij velen de indruk ontstaan dat Barlaeus is *uitgenodigd* om over de Belvedère te schrijven. Ook Constantijn Huygens schrijft in zijn brief 4507 van 29 december 1646 aan Johannes Smetius: *'Want ik herinner me goed dat u vertelde over de uitnodiging aan Barlaeus voor datzelfde doel.'* De hele brief is vertaald in Hunink, *Knarsetanden*, p. 13-15.

21 Info over Rampers: geboorte: https://www.genealogieonline.nl/stamboom-van-dooijeweert/I4115.php (geraadpleegd november 2025). Functies: [J. Anspach], *De Veluwsche familie Tulleken en hare aanverwanten, eene genealogisch-historische proeve,* [Eck en Wiel 1882], p. 18. Graf: https://www.noviomagus.nl/Boekenhoek/E-boek/Grafzerken-Stevenskerk/Grafregisters.htm onder 'graf 129'. Deze (gecheckte) informatie kwam ik op het spoor door een zoekvraag in de AI-applicatie Perplexity (geraadpleegd december 2025).

22 De opgewekte sfeer staat in schril contrast met een sombere grondtoon in Barlaeus' persoonlijk leven. In het voorjaar van 1647 zou hij voor de vierde maal in zijn leven in een diepe depressie raken en uiteindelijk op 14 januari 1648 sterven, mogelijk door zelfdoding onder invloed van ernstige wanen. Een indrukwekkende schets van zijn laatste jaren is te vinden in: F.F. Blok, *Caspar*

Rutger van Langevelt, Portret van Johannes Smetius, 1669 (?). Bron: Valkhof Museum, objectnr. C.XV.G.14.

Het zeventallig manipel Barlaeus-epigrammen zal een lange stoet aanvoeren! De cohorten hulptroepen in verschillende talen zullen op dezelfde wand ontvouwd worden en te midden van dat kwaad van onze tijd, slechte dichters, zal <ook> mijn naam voorkomen, met de epigrammen die ik onlangs eruit heb geperst en met de teksten die daarna in mijn pen zijn gekomen. Zoals de twee gedichten die u hier, los van elkaar, met tal van klassieke citaten versierd ziet. Zo zal diezelfde uitkijkplaats zowel binnen als buiten op een waardige manier haar bezoekers bezighouden.[24]

Smetius spreekt vreemd genoeg over zeven Barlaeus-gedichten, terwijl de uitgave van Van Someren slechts zes gedichten bevat, de teksten die eerder in deze bijdrage zijn geciteerd en vertaald. Verder wordt duidelijk

Barlaeus, from the correspondence of a melancholic, Assen/Amsterdam 1976, vooral p. 105-184.

23 De opmerking is ook bedoeld als vertoon van geleerdheid: de genoemde 'Najaden' zijn bron- of riviernimfen uit de Griekse mythologie.

24 Constantijn Huygens, Brief 4505 van J. Smithius, in: *De briefwisseling van Constantijn Huygens (1608-1687)* uitgegeven door Dr. J.A. Worp, vierde deel 1644-1649, 's-Gravenhage 1915, p. 368. Online via https://resources.huygens.knaw.nl/briefwisselingconstantijnhuygens/brief/nr/4505; en via http://primarysources.brill-online.com/browse/codices-hugeniani: MS Hug.37 f. 22-23. Worp geeft van Smetius' erudiete Latijnse brief alleen een minieme samenvatting. Van de online beschikbare facsimile bestaat voor zover ik weet geen getranscribeerde tekst.

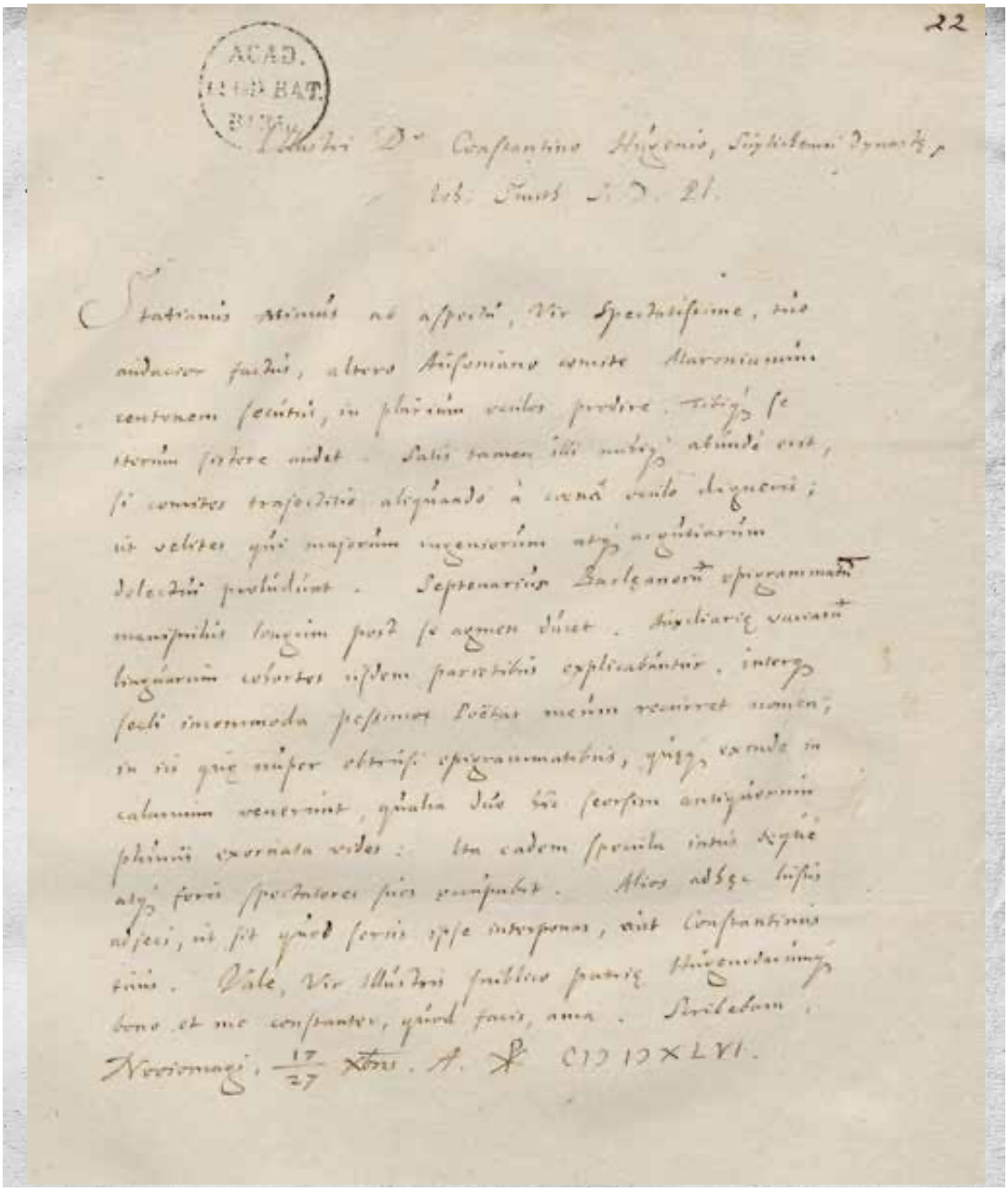

dat het van meet af aan Smetius' bedoeling is dat alle lofdichten op de Belvedère, inclusief zijn eigen teksten, ook echt fysiek in de uitkijktoren worden aangebracht.

Huygens ontving Smetius' zending al binnen enkele dagen[25] en zond op 29 december op zijn beurt zijn verse Belvedère-gedicht naar Nijmegen.

25 Dat blijkt uit een los bijschrift bij zijn eerdergenoemde brief 4507 aan Smetius van 29 december 1646, waarin hij onder meer schrijft: *'De centones die ik van u heb heb ik met bewondering*

Brief van Johannes Smetius aan Constantijn Huygens van 27 december 1646. Bron: Universiteitsbibliotheek Leiden, Cod. Hug. 37 (Smith) 22.

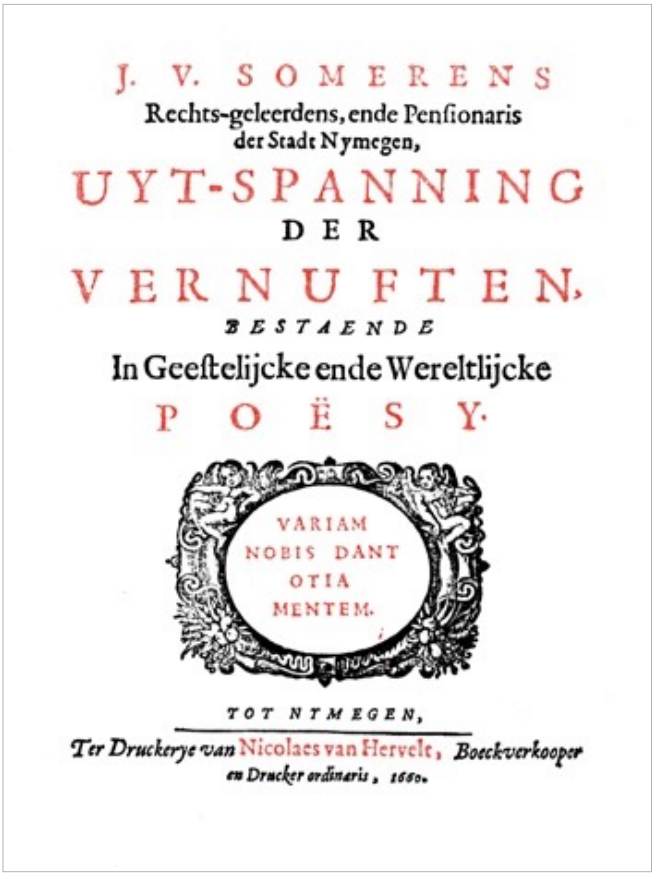
J. V. SOMERENS
Rechts-geleerdens, ende Penſionaris
der Stadt Nymegen,
UYT-SPANNING
DER
VERNUFTEN,
BESTAENDE
In Geeſtelijcke ende Wereltlijcke
POËSY.
VARIAM
NOBIS DANT
OTIA
MENTEM.
TOT NYMEGEN,
Ter Druckerye van Nicolaes van Hervele, Boeckverkooper
en Drucker ordinaris, 1660.

De verdere lotgevallen van Barlaeus' cyclus onttrekken zich grotendeels aan de waarneming. Smetius noemt de gedichten nog een keer,[26] maar anders dan Huygens' gedicht lijken de zes teksten goeddeels buiten de openbaarheid te zijn gebleven. Zo zijn de zes teksten niet opgenomen in late herdrukken van Barlaeus' verzamelde Latijnse gedichten en evenmin online in overzichten van zijn werk te vinden.[27] Dat is des te merkwaardiger omdat ze behoren tot de allerlaatste Latijnse gedichten uit zijn leven.[28]

Wel zijn ze, zoals gezegd, hoogstwaarschijnlijk in de Nijmeegse Belvedère aangebracht, conform de bedoeling van Smetius, al zou het nog enige jaren duren voordat dit plan kon worden verwezenlijkt. Pas in 1649 besloot de Nijmeegse raad om de teksten netjes te laten kopiëren voor dat doel.[29] Hoelang de teksten daar te lezen zijn geweest is niet vast te stellen, maar langer dan een eeuw zal het wel niet zijn geweest.

Het is voornamelijk dankzij de Nijmeegse poëzieliefhebber mr. J. van Someren dat de herinnering aan de epigrammen bewaard is gebleven. In 1660 stelde deze een lijvige bloemlezing van fraaie gedichten samen, met werk van zichzelf en van vele anderen. Ook de zes Barlaeus-gedichten kregen daarin een plaats,[30] voorzien van tamelijk vrije Nederlandse vertalingen op rijm.

In de moderne periode heerst over Barlaeus' zes Belvedère-gedichten een vrijwel complete stilte, vermoedelijk doordat ze praktisch onvindbaar waren. De enige die erover spreekt is de historicus Jan Brinkhoff in een boek uit 1958,[31] maar dan voornamelijk door de aloude weergave door Van Someren volledig af te kraken. Hij spreekt van 'zijn naar het groteske en dolle superlatieven overslaande jubelstemming' en een vertaling 'die door het keurslijf van rijm en metriek op vele plaatsen gezocht en gewrongen aandoet'. Ook de Latijnse dichter krijgt een veeg uit de pan: het vijfde gedicht heet 'kwasi-diepzinnig' en de laatste zang 'zwelgt in het genot van de door de toren opgeroepen tegenstellingen'.[32] In een tweede bijdrage van enkele jaren nadien vatte Brinkhoff zijn negatieve oordeel nog eens samen.[33]

bekeken'. Vervolgens lijkt hij voorzichtig enige kritiek op die teksten te geven, maar de Latijnse tekst is lastig te duiden. Het bijschrift vermeldt ook dat Huygens bezoek heeft gekregen van de *oppidi Batavorum Syndicus*: dat was in die dagen Lambert Goris. Deze heeft dus mogelijk als koerier voor Smetius' zending van 27 december gefungeerd.

26 In een brief aan Huygens van 14 januari 1647 vermeldt hij Huygens en Barlaeus als 'leiders' van een reeks dichters die over de Belvedère schrijven; zie Hunink, *Knarsetanden*, p. 25.

27 Zie *Casparis Barlaei Antverpiani Poemata, editio V, altera plus parte auctior, pars I, heroicorum*, en *pars II elegiarum et miscellaneorum carminum*, Amsterdam 1655 (ver-

Titelblad van J. van Someren, *Uytspanning der vernuften bestaende in geestelijcke ende wereltlijcke poësy*, Nijmegen 1660. Bron: Google Books.

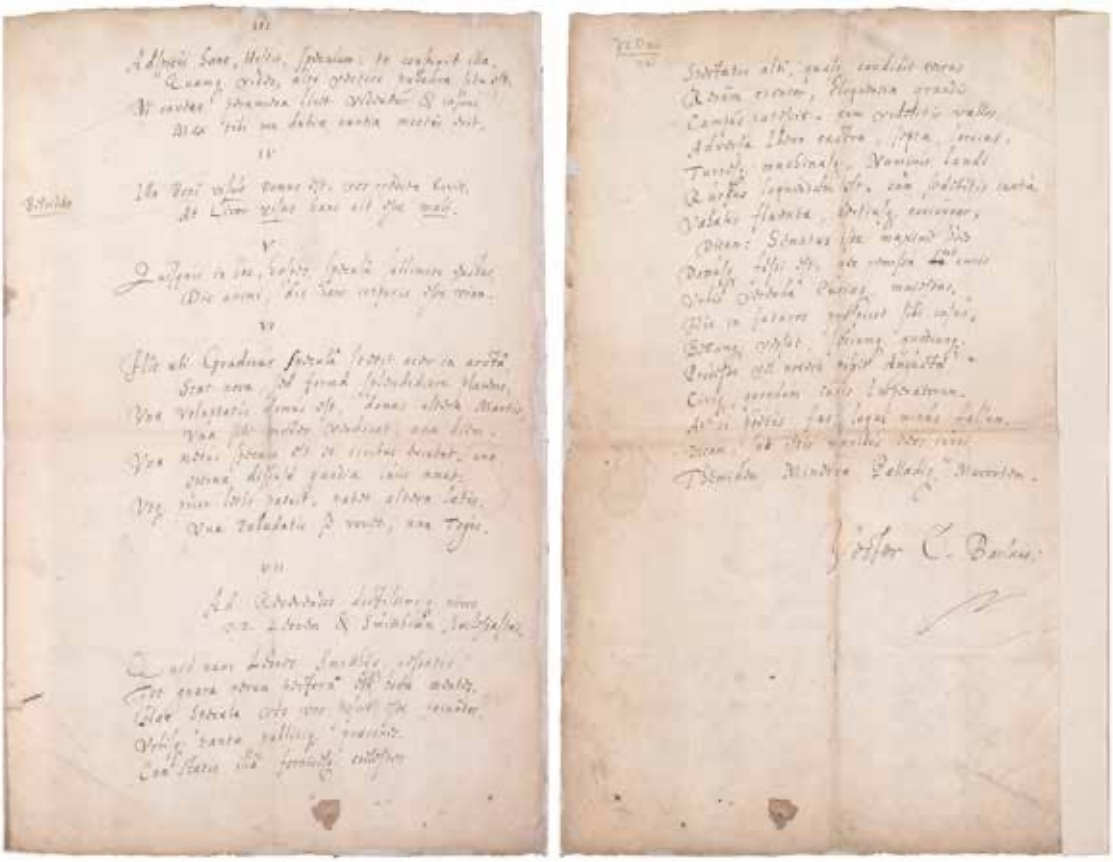

Verdwenen gedicht

In het voorgaande merkte ik op dat gedicht VI als afsluiting van Barlaeus' Belvedère-gedichten toch een beetje teleurstelde. Ook werd duidelijk dat Smetius naar de reeks verwijst als een 'zeventallig manipel'.[34]

Door een gelukkig toeval is de autograaf van Barlaeus bewaard gebleven. En die originele tekst blijkt naast de zes gedichten inderdaad een *zevende* gedicht te bevatten, dat tot nu toe volledig aan de aandacht is ontsnapt. Het is bij mijn weten nooit in druk verschenen of online gepubliceerd.

De autograaf is een in tweeën gevouwen vel papier van 330 mm bij 210 mm, beschreven in een veelal duidelijk, goed leesbaar handschrift. Op de vier zijden van het gevouwen vel staan de aanhef en gedicht I op bladzijde 1, gedicht II op bladzijde 2, en gedichten III-VI op bladzijde 3. Maar onderaan begint daar, keurig doorgenummerd, een gedicht VII, dat vanaf vers 6 doorloopt op bladzijde 4, waarna het geheel is ondertekend met *vester C. Barlaeus*, 'uw C. Barlaeus'. Het lijkt hier dus daadwerkelijk te gaan om de originele tekst, zoals die door Barlaeus in 1646 is verzonden naar Nijmegen.[35] Hier volgt eerst tekst en vertaling van het onbekende zevende gedicht.[36]

meerderde vijfde druk). Ook op het omvangrijke Leidse online-overzicht van Barlaeus' werken ontbreekt ieder spoor van zijn Belvedère-gedichten: https://www.let.leidenuniv.nl/Dutch/Latijn/BarlaeusBibliografie.html.

28 Dit blijkt duidelijk uit: Worp, *Laatste levensjaren*, p. 124-125. Tot die laatste Latijnse verzen behoren ook twee opvallende gedichten *In nebulas Amstelodamenses* ('op de mist van Amsterdam') uit december 1647, waarin Barlaeus reflecteert op de herfstnevels in de stad tegenover zijn eigen langdurige geestelijke nevels. Voor tekst en vertaling zie: Vincent Hunink, 'Amsterdamse nevels (...)', in: *Hermeneus* 98 (2026), nr. 2, p. 51-56. Naast die heel persoonlijke gedichten is de Belvedère-cyclus van een jaar eerder wellicht minder opgevallen.

Autograaf van Caspar Barlaeus met de tekst van de gedichten III tot VII. Bron: Koninklijke Bibliotheek, nr. 72 D 20 42.

VII

Ad reverendos doctissimosque viros
d.d. Leonem & Smittium, ecclesiastas.

Quid nunc, Leones Smitthiique, cessatis,
tot gnara rerum pectora et bonae mentes?
Haec specula vos, vos poscit esse facundos,
urbisque tantae publicique praecones.
Cum statis illa fornicesque coelestes
spectatis alti, quasque condidit terras
rerum creator, eloquentiae grandis
campus patescit. Cum videbitis vallos,
adversa Ibero castra, septa, loricas,
turresque machinasque, Numinis laudi
rursus loquendum est. Cum sedebitis iuxta
Vahalis fluenta tertiusque coniungar,
dicam: 'Senatus ista maximi sedes
domusque fessi est. Nec remissa tot[37] curis
urbis verenda curiaeque maiestas
hic in futuros prospicit sibi casus
bellumque versat seriumque quodcunque
prodesse vel nocere possit Augustae
civique quondam iuris imperatorum.'

At si poetis fas loqui minus falsum,
dicam sub istis moenibus deos iungi:
Themidem Minervae Palladique Mavortem

Aan de eerwaarde en zeer geleerde heren Leo en Smetius, clerici.

Wat dralen jullie nu, mensen zoals Leo en Smetius, harten met kennis van zoveel dingen en goede denkers? Deze uitkijktoren vraagt dat júllie, júllie welbespraakt zijn, en verkondigers van deze grote stad en gemenebest.
Wanneer jullie daarop staan en op die hoge positie de hemelse gewelven aanschouwen en de landen die de schepper der dingen heeft gemaakt, opent zich een ruim veld voor welsprekendheid.
Wanneer jullie dan de wallen zullen zien, het tegen de Spanjaard gerichte kamp, de omheining, de borstwering, de torens en belegeringswerktuigen, moet er opnieuw gesproken worden tot lof van de Godheid.
Wanneer jullie dan zitten bij de stromen van de Waal en ik me als derde erbij voeg, zal ik zeggen: 'Dit is de zetel en het huis van een zeer groot stadsbestuur dat vermoeid is. Niet bijgekomen van zovele zorgen blikt de eerwaarde majesteit van stad en raad hier vooruit op wat haar in de toekomst kan overkomen,

29 Zie Hunink, *Knarsetanden*, p. 26.

30 Van Someren, *Uytspanning*, p. 265-271. Van Someren vermeldt overigens dat hij de tekst niet in Barlaeus' werken aantrof: 'Ick vond het nimmer in zijn dichten of zijn schryven', maar vermeldt niet wat zijn bron dan wel was.

31 Dr. Jan Brinkhoff, *Rondom de Stevenstoren, zwerftochten door de geschiedenis van Nijmegen*, Zaltbommel 1966, p. 139-140. Over Brinkhoff als historicus zie: Toon Janssen, 'Jan Brinkhoff (1906-1985) als standvastig beoefenaar van de Nijmeegse geschiedenis', in: *Jaarboek Numaga* 57 (2010), p. 78-113.

32 Voor de drie citaten zie Brinkhoff, *Rondom de Stevenstoren*, p. 90, 91 en 92.

33 Dr. Jan Brinkhoff, 'Hulde aan de Belvedère', in: *Numaga* 5 (1958), p. 87-101. Een citaat van p. 140: 'Zeker zullen de vertaalde verzen, in rhetorische gezwollenheid niet onderdoende voor het oorspronkelijk Latijn van Baerlaeus, voor de doorsnee Nijmeegse burger al even ontoegankelijk geweest zijn als de Belvedere, die hierin bezongen wordt.'

34 Zie respectievelijk p. 70 en 72.

35 Naar de verdere lotgevallen van de autograaf gedurende de achttiende en negentiende eeuw is het gissen. Waarschijnlijk werd de tekst door verzamelaars verder doorgegeven of doorverkocht. Uiteindelijk is de tekst in 1894 op een veiling in Leiden te koop aangeboden en door de KB verworven. Daar wordt het document bewaard onder de signatuur 72 D 20 nr. 42. Van het origineel kon ik door de Beeldstudio van de KB een fraaie digitale reproductie in kleur laten maken. Ik dank de KB voor de goede service. Aan de geciteerde brief van Smetius (zie noot 24) is een getrouwe kopie van Barlaeus' zeven gedichten gevoegd, die het origineel tot in detail volgt.

en denkt aan oorlog en al wat aan ernstigs gunstig of schadelijk kan zijn voor de Verheven stad en de burgers die ooit het recht van keizers hadden.'
Maar als dichters geen onwaarheid mogen spreken, zal ik zeggen dat aan de voet van deze muren goden zich verbinden: Themis met Minerva en met Pallas Mars.

Waarom, heer Leo en heer Smetius, draalt ge?
Gij die zo erudiet zijt en zoveel nadenkt?
De uitkijk hier ziet ú, ja ú, graag mooi spreken,
wil dat gij deze topstad en haar land uitdraagt.

Wanneer u daar dan staat en naar het zwerk opkijkt
en naar de landen die de Schepper ooit vormgaf,
dan opent zich voor uw welsprekendheid ruimte.
Dan ziet u wallen, 't anti-Spaanse kamp, muren
en torens, groot geschut, zodat opnieuw Gode
de lof toekomt. En als u bij de Waal samen
gezeten bent, nadien, dan schuif ik aan, naast u,
en zeg ik: 'Indrukwekkend wie dit huis bouwde
en nu bewaart. De Raad van deze stad, moe van
de vele zorgen, kijkt alvast vooruit richting
de toekomst en wat straks gebeuren kan: oorlog
en al wat hier aan nare rampen óf voorspoed
de grote stad, dit hoogverheven oord, treffen
kan, en burgers ooit bekleed met keizerlijk stadsrecht.'[38]

Maar dichters hebben toch als hoogst gebod: waarheid.
Dus zeg ik dat bij deze muren steeds goden
te samen gaan in nieuwe harmonie: Themis
verbindt zich met Minerva, met Atheen[39] Mavors.

Synthese

Met zijn 22 regels sluit gedicht VII in lengte duidelijk aan bij de gedichten I en II en vormt het alleen al hierdoor een passender besluit van de reeks dan gedicht VI. Wel wijkt het af van het merendeel van de reeks door zijn metrische vorm: de dichter heeft hier gekozen voor zogeheten choliambische verzen, oftewel 'hinkjamben': verzen met zes jamben (◡/) waarvan de laatste is vervangen door een trochee (/◡) of spondee (/—). Dat leidt tot het speciale effect van een ritmische botsing op het slot van elke regel. Een voorbeeld uit de vertaling: 'Wannéer u dáar dan stáat en náar het zwérk ópkijkt'.

Deze opvallende versmaat werd in de klassieke oudheid voornamelijk gebruikt voor felle spotdichten met soms grove inhoud.[40] Grof is Barlaeus

36 De Latijnse tekst volgt de autograaf (en Smetius' kopie). Opmaak en interpunctie, inclusief hoofdlettergebruik, zijn aangepast aan moderne normen. In de vertaling is geprobeerd het metrum van het origineel (zie p. 77) aan te houden.

37 In de autograaf is de oorspronkelijke tekst *de* ('vanaf, vanuit') door de auteur doorgehaald en erboven vervangen door *tot* ('[door] zoveel').

38 De verwijzing is waarschijnlijk niet naar de Romeinse keizer Trajanus. De vraag of Nijmegen in de Romeinse tijd stadsrecht heeft gehad kwam pas aan het eind van de negentiende eeuw voor het eerst aan de orde. Bedoeld zijn hier veeleer de keizers van het Heilige Roomse Rijk, die Nijmegen stadsrecht (1230) en allerlei privileges hadden verleend en die in de zestiende eeuw daarom zijn geëerd met de 'keizerbeelden' aan de gevel van het stadhuis in de Burchtstraat. Deze informatie dank ik aan Leo Nellissen en Louis Swinkels.

39 Omwille van het metrum is hier een oude nevenvorm gebruikt van de naam Athena, zoals die voorkomt bij dichters in de zeventiende en achttiende eeuw, zoals Joost van den Vondel (1587-1679).

40 De Griekse dichter Hipponax (eind 6e eeuw v.Chr.) geldt als de uitvinder van het metrum. Zijn gedichten zijn vaak bijzonder vulgair. In de Romeinse literatuur komen hinkjamben voor bij onder meer Catullus (1e eeuw v.Chr.) en Martialis (1e eeuw n.Chr.).

41 Jan Pieter de Bie, Johannes Lindeboom en G.P. van Itterzon, *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland, deel 5*, 's-Gravenhage 1943, p.752-757 (digitale versie via dbnl: https://www.dbnl.org/tekst/bie_005biog05_01/); zie verder F.S. Knipscheer, *Henricus Leo, een remonstrantsch-gerefor-*

hier zeker niet, maar een element van spot blijkt inderdaad aan het begin: de dichter spreekt twee personen in Nijmegen aan, Leo en Smetius, en doet een plagerige oproep om nu (dus na ontvangst van Barlaeus' epigrammenreeks) op hun beurt iets te doen: ze moeten hun welsprekendheid laten gelden en zelf een tekst maken op de Belvedère. Het gedicht is blijkens de aanhef ook speciaal aan hun adres gericht, terwijl het toch ook is doorgenummerd als gedicht VII.

De identificatie van Smetius is duidelijk, maar Leo kwam in deze bijdrage niet eerder voor. Het moet wel gaan om Henricus Leo (ca. 1575-1648), predikant in Nijmegen vanaf 1632 en een collega van Smetius. In 1646 was hij nog actief, als voorzitter van de Geldersche synode.[41]

Als dichter spreekt Barlaeus hier dus twee gelijkgestemde 'cultuurdragers' aan om op hun beurt een Latijns gedicht te schrijven. Het blijft evenwel niet bij de oproep van de openingsregels. Integendeel, in heel het gedicht worden de beide heren in de tweede persoon meervoud toegesproken en krijgen ze als het ware stof voor hun gedicht aangereikt. Vanuit de uitkijktoren kunnen ze de hemel of het landschap aangrijpen, of juist een begin zoeken bij de lokale bouwwerken en ruïnes, die de herinnering aan de oorlog wakker houden. Barlaeus' suggestie dat de twee Nijmeegse dominees daarom Gods lof moeten zingen klinkt in de eenentwintigste eeuw misschien ironisch, maar is waarschijnlijk niet zo bedoeld.

Een derde dichterlijk motief dat Barlaeus benoemt is de blik vanaf de Waal richting Belvedère en muren. Voor het gemak neemt hij de regie maar even over en voert zichzelf in het gedicht sprekend op,[42] zoals hij dat ook al deed in gedicht I. Hij mijmert dan over de voorzienige blik van de Nijmeegse raad, die de toren onverminderd ook voor militaire doeleinden inzetbaar houdt. Dat thema kwam al aan bod in de gedichten III en VI. In zijn laatste direct gesproken woorden wordt Nijmegen nog hoogst eervol aangeduid als *Augusta*, 'verheven (stad)', en wordt er gezinspeeld op de stadsrechten die Nijmegen ooit van keizers had verkregen.

Een retorische, geleerde verwijzing rondt het gedicht af: de godin Themis, symbool voor orde en recht, gaat bij de Nijmeegse muren samen met Minerva, patrones van wijsheid, kunst en cultuur. En diezelfde Minerva, nu met haar Griekse naam Pallas Athena, verbindt zich met de oorlogsgod Mars. Aldus komen recht, cultuur en oorlog in kort bestek fraai samen.

Het gedicht VII vormt inhoudelijk, afgezien van het spottende en persoonlijke element, een synthese van ideeën die in de eerdere zes teksten aan bod kwamen. Zo past het naar vorm en inhoud goed als laatste gedicht in Barlaeus' Belvedère-reeks en vormt het daarvan een fiere, zelfbewuste afsluiting. En een reeks van zeven is als zodanig mooi, want zeven is een veel heiliger getal dan zes.

meerd predikant (±1575-1648), Huis ter Heide 1929. Barlaeus en Leo kenden elkaar al vele jaren, getuige een Latijnse brief van Leo aan Barlaeus uit 1626 (KNIPSCHEER, p. 172).

42 Evenals bij gedicht I is ook hier niet met volkomen zekerheid vast te stellen tot waar de directe rede loopt. Vanwege de parallellie met het herhaalde *dicam* ('ik zal zeggen') heb ik het einde ervan aangegeven na *imperatorum* (r.19).

43 Vgl. noot 25. / Voor hulp bij dit artikel dank ik dr. Ronald Blankenborg (Radboud Universiteit) en Leo Nellissen.

De vraag rijst: waarom is er met dit slotgedicht niets gebeurd? Er is geen spoor van gebleven buiten de autograaf, afgezien van de vermelding in de brief van Smetius aan Huygens. En ook de erin verwoorde oproep aan Leo en Smetius om nieuwe Belvedère-gedichten te schrijven lijkt aan dovemansoren gericht te zijn geweest. Van Henricus Leo zijn geen literaire teksten te vinden, terwijl Smetius vermoedelijk van mening was dat hij zijn steentje al had bijgedragen, met zijn eerder dat jaar voltooide drievoudige cento. Ook al had Huygens daarop kritisch gereageerd,[43] hij was er zelf ongetwijfeld trots op. Een andere vraag is waarom gedicht VII het ook niet heeft gered tot de gedrukte uitgave van Van Someren uit 1660.

Er is misschien een verklaring die beide vragen kan beantwoorden. Het ligt voor de hand dat Smetius ingenomen was met Barlaeus' reeks als zodanig, maar niet bepaald met gedicht VII. Dat gedicht speelde voor hem misschien te veel 'op de man'. En juist daardoor leek het ook minder geschikt om te laten kopiëren en in de Belvedère aan te brengen. Zo is het voorstelbaar dat hij alleen de gedichten I-VI daarvoor selecteerde en het gedicht VII terzijde liet. Anders gezegd: dat laatste verdween in het archief of in een bureaula. Als we vervolgens aannemen dat Van Someren zich enkele jaren nadien niet baseerde op de (intussen goed opgeborgen) autograaf, maar de teksten overschreef die hij in de Belvedère aantrof, kan duidelijk worden waarom in zijn boek alleen de gedichten I-VI staan.

Zouden Barlaeus' Latijnse verzen opnieuw een plaats moeten krijgen in de Nijmeegse Belvedère of ergens in het Valkhofpark? En dan weer die traditionele zes? Dat lijkt wat veel gevraagd. Maar het is misschien toch gepast om ze aan de vergetelheid te onttrekken. Dat geldt ook voor het tot nu toe onbekende slotgedicht. En opname in de digitale versie van Barlaeus' werken verdienen ze in ieder geval. Alle zeven.